

ÞÁ SKÚLI VAR YFIRVALD SKAGFIRÐINGA

eftir ÁSGEIR JÓNSSON

Rætur Skúla í Skagafirði

FÖÐURÆTT Skúla er runnin frá Skagafirði, en langafi hans var Skúli Magnússon prestur í Goðdölum (fæddur 1623). Skúli hinn eldri þótti góður kennimaður, skáldmæltur og flutti afburða prédikanir, svo að fólk kom að langa vegu til þess að hlýða á hann. Þá var hann hestamaður mikill, reið jafnan greitt og segja sumir að Skúlaskeið á Kaldadal sé við hann kennt, en þar tók hann klár sinn svo til kostanna að hann fótbrotnaði. Það sópaði að Skúla er hann reið um í byggð. Hann hægði aldrei á sér er hann mætti fólki heldur kallaði: „Vík úr vegi, barn mitt, því hér ríður presturinn á Goðdölum!“ Séra Skúli náði hárríelli. Hann lést 88 ára að aldri, 12. desember 1711, í sama mánuði og Skúli Magnússon hinn yngri fæddist í Kelduhverfi og tók sá nafn eftir langafa sinn. Skúli gamli var ennfremur af mestu kirkju- og kennimannaætt landsins eftir siðaskipti, sem er runnin frá ömmu hans, Steinunni laundóttur Guðbrands Hólabiskups. Hana átti Guðbrandur með þernu á Hólastað áður en hann kvæntist. Steinunn þessi var einnig móðir Þorláks Skúlasonar eftirmanns Guðbrands á Hólum. Synir Þorláks urðu samtíða biskupar, Gísli á Hólum en Þórður í Skálholti. Auk þessara manna komu margir aðrir merkir kennimenn frá þessu glappaskoti Guðbrands þótt eigi séu þeir nefndir hér.

Eftir að Skúli hinn yngri kom í Skagafjörð sem sýslumaður, grennslaðist hann fyrir um nafna sinn og langafa á meðal fólks og fékk tvennar sögur sem hann lýsir í ævisögubroti sínu. Annars vegar var sagt að Skúli hefði verið „stórbokki“, „mikill rubbungsprestur, öldungslegur, svæsinn og mikilfenglegur“. Hins vegar voru þau fyrri sóknarbörn til eru álitu hann nánast heilagan, og að hann hefði orðið uppnuminn til himna af fjalli því er Goðdalakista heitir og stendur skammt frá prestssetrinu. Einn sonur Skúla eldri, Einar að nafni, vígðist að Garði í Kelduhverfi 1669 og var þar til dauðadags (1742). Einar var talinn skörungur sem faðir hans og prýðilega hagamæltur. Sonur hans, Magnús (f. 1675), var sendur í Hólaskóla. Honum sóttist námið vel, en féll í freistni líkt og Guðbrandur biskup forðum. Hann eignaðist barn með stúlku frá Viðvík í Hjaltadal og missti prestskaparréttindin. Hann fékk þó fljótlega aftur uppreisn æru, festi ráð sitt og faðir hans réði hann til sín sem aðstoðarprest 1706. Fjórum árum síðar fékk hann Húsavík og hélt til æviloka. Faðir Skúla, afi og langafi voru því allir prestar og Skúli sjálfur tók guðfræðipróf þótt annað ætti fyrir honum að liggja en að vera í þjónustu kirkjunnar.

Skúli kemst til mennta

Skúli Magnússon hinn yngri var elstur sinna systkina og ársgamall er faðir hans fékk veitingu fyrir Húsavík. Hann var baldinn krakki. Hýðingar og aðrar venjubundnar uppeldisaðferðir dugðu lítt til þess að halda honum í skefjum. Foreldrar Skúla brugðu því á það ráð að koma honum í fóstur til afa hans að Garði í Kelduhverfi. Hinn aldni prestur hafði reyndar ágætt lag á Skúla og gaf það uppeldisráð til foreldranna að láta „dreginn ætíð hafa nóg að starfa“, það eitt gæti firrt hann vandræðum. Hvort sem við getum kallað Skúla ofvirkan að nútíma hætti eður ei er ljóst að starfsþrek hans og dugnaður yfir ævina var á við nokkra menn, en jafnframt var honum gjarnt reka olnboga í síður samferðamanna sinna. Skúli hóf nám hjá séra Þorleifi Skaftasyni (f. 1683) í Múla haustið 1727, þá 16 ára. Eftir fyrsta námsveturinn drukknaði Magnús faðir Skúla og ekkjan stóð ein uppi með 5 ung börn. Virtist nú sem námsvonir Skúla væru að engu orðnar. En Oddný Jónsdóttir móðir Skúla var kvenskörungur mikill og ættstór. Hún var komin af Laxamýringum í föðurlegg og Þuríði laundóttur síra Sigurðar prófests Jónssonar (d. 1595) á Grenjaðarstað. Þórunn þessi var eina barn Sigurðar sem lifði fram yfir unglingsár. Sigurður var sem kunnugt er hægri hönd föður síns, Jóns biskups Arasonar. Hann bar ægishjálmm yfir aðra klerka norðanlands um sína löngu daga og var tvisvar kosinn biskup í Hólastifti, fyrst að föður sínum látnum (1551) og aftur eftir Ólaf Hjaltason (1559), en í hvorugt skiptið féllust dönsk yfirvöld á kjörið. Það eru því tvær laundætur sem skjóta Skúla í ætt við tvo merkustu biskupa Hólastaðar, þá Guðbrand Þorláksson og Jón Arason.

Svo fór að Þorleifur í Múla lærifaðir Skúla bað Oddnýjar, en hann var þá ekkill. Hún var treg til í fyrstu en létt þó til leiðast að lokum. Jón Espólín segir að Oddný hafi játast Þorleifi með því skilyrði að hann kenndi sjálfur sonum hennar til útskriftar, en hún þóttist spyrja ýmsa misjafna hluti frá Hólaskóla á þeim tíma auk þess sem efni skorti til formlegrar skólagöngu þeirra þar. Skúli telur Þorleif með þrem bestu vina sinna á þessum tíma en samt segir hann í ævisögubroti sínu að honum hafi ekki verið um ráðahaginn gefið „en lét svo vera“. Skúli vildi freista þess að halda áfram námi í Hólaskóla með ölmusustyrk. Hann reið til staðarins og bar málið upp við Stein Jónsson biskup. Steinn lét piltinn bíða í heilan dag eftir ákvörðun sinni, en mjög hafði sá biskup orð á sér fyrir að vera seinn til allra hluta. Loks um kveldið kom neitun frá Steini og varð Skúli frá að hverfa við svo búið – grátandi að eigin sögn – og hét því að næst þegar hann kæmi til Hóla í Hjaltadal yrði honum betur tekið. Varð það að efndum.

Þorleifur var manna best að sér á Norðurlandi um sína daga, söngmaður góður, andríkur og afarmenni að burðum. Alþýða manna hafði hið mesta álit á honum og taldi að hann kynni hrafnamál. Bólu-Hjálmar heldur því jafnvel fram í sagnaþáttum sínum að hann hafi ritað „bækling lítinn“ eða leiðarvísi um „aðferð, misflug og tilbreyting á krasamáli hrafna.“ En bætir

Því svo við að „þann ritling mun nú vart að finna.“ Víst er að hann kom mörgum manni til mennta bæði á Hólum og með einkakennslu á heimili sínu, og var mikils virtur fyrir þekkingu sína. Þorleifur útskrifaði Skúla með góðum vitnisburði árið 1731. Skúli var þá í raun orðinn stjúpsonur séra Þorleifs því þetta var ári eftir brúðkaup hans og Oddnýjar.

Árin í Kaupmannahöfn

Hugur Skúla stefndi hins vegar hærra. Haustið 1732 tók hann sér far með Húsavíkurskipi til Kaupmannahafnar og hóf nám í guðfræði og sögu. Hann las meðfram náminu um „stjórnarfars- og þjóðhagfræði“ sem voru honum mikil hugðarefni, enda varð þekking hans á þessum greinum síðar vel ljós. Hann komst í kynni við virtan fræðimann og Íslandsvin, prófessor Gram sem varð honum til mikillar aðstoðar. Skúli átti í nokkrum fjárhagsörðugleikum ytra, en sóttist námið vel. Fyrir fátæktarsakir segist hann hafa ætlað að munstra sig á skip sem átti að fara til Kína en Gram hafi þá útvegað honum vinnu við þýðingar. Skúli segist hafa verið öllum stundum á bókasafni Grams velgjörðarmanns síns, lesið helstu lærdómsrit þess tíma og hvergi liðið betur. Það var einnig Gram sem opnaði Skúla leið að danska stjórnkerfinu, þar sem hann átti eftir að njóta mikillar hylli – lengi vel.

Skúli var „gleðimaður mikill“ út í Kaupmannahöfn, enda taldi hann „glas af góðu víni ómissandi til þess að þíða freðinn Íslending“ eins og segir í ævisögubroti hans. Einu sinni lenti hann í svartholinu fyrir að berja á dönskum næturvörðum sem gerðu athugasemdir við drykkju hans, en Skúli forðaðist aftur á móti „ósiðsamleg veitingahús“. Þegar hann fór frá Kaupmannahöfn kastaði hann fram þessari stöku:

Þótt ég Hafnar fái ei fund,
framar en gæfan léði,
ljúft er hrós fyrir liðna stund:
Lifði ég í Höfn með gleði.

Eftir tveggja ára veru í Kaupmannahöfn kom orðsending frá Benedikt lögmanni Þorsteinssyni á Rauðuskriðu þar sem hann bauð Skúla að gerast sýslumaður Þingeyinga og jafnframt að fá hönd dóttur sinnar. Benedikt þessi er líklega þekktastur fyrir að hafa látið taka niður og brjóta dómklukku Íslendinga á Alþingi, Íslandsklukkuna, árið 1727, en sá atburður varð efni í upphafskafli í skáldsögu Halldórs Laxness. Skúli hafði unnið fyrir Benedikt áður en hann hélt utan og hafði jafnframt dregið sig saman við dóttur hans. Þegar hér var komið sögu lá Benedikt banaleguna og hefur vakað fyrir honum að koma dóttur sinni í örugga höfn áður en hann skildi við þennan heim. Skúla leist hið besta á sýsluna, en verr á gjaforðið. „Mér var að sönnu vel við jómfrúna,“ viðurkennir hann í ævisögubroti sínu, „en strax merkti ég að sú girnd

var fölsk.“ Hins vegar fékkst sýslan ekki án þess að heimasætan á Rauðuskriðu fylgdi með í kaupunum, og svo fór að sonur Benedikts lögmanns hrepti embættið. Í sárabætur – og með fulltingi Grams – buðu yfirvöldin Skúla að taka við Austur-Skaftafellssýslu, en hann tók því þunglega því þetta var ein erfiðasta og tekjurýrasta sýsla landsins en hann sjálfur efnalaus. Hann tók þó boðinu, með því loforði að hann fengi næstu sýslu er losnaði á landinu. Skúla var því veitt Austur-Skaftafellssýsla árið 1734 þá 22 ára að aldri.

Skúli fær Skagafjarðarsýslu

Í október 1735 bar svo við að sýslumaður Skagfirðinga Jens Spendrup druknaði í Héraðsvötnum, og losnaði þá sýslan. Skúli sá hér tækifæri. Þegar á næsta þingi kom hann að máli við Lafrentz amtmann og bað um efndir á loforði því er honum hafði verið gefið. Amtmaður tók því allfjarri. Hann kvaðst einn ráða um stöðuna og væri sýslan ætluð öðrum manni sem var þegar kominn til Skagafjarðar. Hins vegar var Skúli þekktur af öðru en að gefa eftir sinn hlut baráttulaust og nú fuku danskir hirðsiðir og virðingarröð. Hann dró upp úr pússi sínu skrifleg vottorð máli sínu til stuðnings, otaði að amtmanni og krafðist þess að fá sýsluna. Amtmaður reiddist slíkri frekju og sagði að Skúli væri sá fyrsti og eini sem færi „svo aftan að siðunum“. Svo fór eftir fund þeirra í tjaldinu á Þingvöllum að báðir héldu utan til þess að gera út um málið. Í Kaupmannahöfn tók Lafrentz að mýkjast og bauð nú íslenska ruddanum lögmannsembætti ef hann drægi sýslumannsumsókn sína til baka. Skúli tók því líklega og Lafrentz skrifaði hin bestu meðmæli með lögmannsumsókn hans. Hins vegar varð amtmaður þess brátt áskynja, að Skúli hafði alls ekki dregið hina umsóknina til baka. og fauk þá verulega í hann. Hann sendi því næst harðorða umsögn með umsókn Skúla um Skagafjarðarsýslu, en þótt Lafrentz væri siðfágaður mjög að ytra borði, átti hann það til að skrifa bréf með því lagi sem Þjóðverjar kölluðu „þrumustíl“. Með þessu bráðræði var amtmaður orðinn tvísaga. Eftir bréfaskriftum hans að dæma var Skúli of mikill þrjótur til þess verða sýslumaður, en var samt vel til þess fallinn að vera lögmaður. Lögmannsembætti var þrátt fyrir allt virðingarmeira en sýslumennska, þótt það væri tekjulægra. Dönsku stjórninni þótti þetta grunsamlegt og vopnin snerust í höndum amtmanns. Skúla var veitt Skagafjarðarsýsla 14. apríl 1737. Sannaðist þar sem síðar meir að Skúli var öllum Íslendingum leiknari að eiga við dönsk yfirvöld.

Skúli setur niður bú í Gröf

Skúli settist að í Gröf á Höfðaströnd sem þá var laus til ábúðar. Var þá skammt á milli stórmenna þar á bæ því ekki var langt liðið frá láti virðulegustu frúar Skagafjarðar, Ragnheiðar Jónsdóttur. Hún hafði búið þar um langa hríð með Odd digra bróður sinn sem ráðsmann. Gröf hafði hún

fengið til framfærslu ásamt átta öðrum jörðum er maður hennar, Gísli Þorláksson biskup á Hólum, lést árið 1684. Ragnheiður var vel gjörð, ytra sem innra, annáluð hannyrðakona og talin einn besti kvenkostur landsins. Skagfirðingum fannst Ragnheiður vera „kona fullkomin á vöxt“, og fullyrtu að brókarlindi Odds digra bróður hennar næði 11 sinnum (sumir sögðu 13 sinnum) utan um mitti hennar. En mjótt mitti var mjög að fegurðarsmekk þeirra tíma. Ragnheiður ól aldrei barn á ævi sinni, en þó að Gísli Þorláksson yrði þríkvæntur voru öll hjónaböndin barnlaus, þar með talinn 10 ára hjúskapur með Ragnheiði. Slík myndarkona sem Ragnheiður, gat varla eytt ævinni í ekkjustandi. Svo fór að annar Hólabiskup, Einar Þorsteinsson, reið í hennar garð með bónorð á vörum, en hann var þá sjálfur ekkjumaður og nokkuð aldraður. Ragnheiður játaði og fór því aftur heim að Hólum sem biskupsbrúður. Sú sæla varð skammvinn því eftir rúma tvo mánuði í hjónabandi varð Einar biskup bráðkvaddur. Fór þar síðasti af hinum mikilhæfu Hólabiskupum og tók að halla niður í móti fyrir Hólastað síðan. Þannig varð frú Ragnheiður Jónsdóttir tvöföld biskupaekkjja og þurfti að fara út Hjaltadalinn og flytja að Gröf í annað skipti. Hún giftist aldrei síðan og dó í hárrí elli. Vegur Ragnheiðar er ennþá nokkur, því nú prýðir hún framhlið 5.000 króna seðilsins íslenska.

Skúli var ókvæntur er hann kom í Skagafjörð, en það kom á daginn að enginn skortur var á húsfreyjum til þess að sjá um húshaldið í Gröf. Sama vor og Skúli settist þar að bárust þær fréttir úr Skaftafellssýslu að tvær konur hefðu þar alið barn og kenndu báðar honum. Höfðu þær báðar verið hjá prestinum í Bjarnanesi, þar sem Skúli dvaldist meðan hann var sýslumaður austur þar. Hét önnur Steinunn, dóttir Bjarna prófests Thorlacius í Görðum. Hún var komin af Steinunni laundóttur Guðbrands sem Skúli sjálfur. Svo fór að Skúli kvæntist henni, en sór fyrir faðerni hins barnsins sem reyndar fæddist andvana. Þær sögur gengu að Skúli hefði viljað hafna ráðahagnum, en Björn faðir hennar gengið hart að honum að samþykkja. Björn var talinn göldróttur af alþýðu manna og var ályktað af almannarómi að Skúli hefði látið undan vegna ótta við fjölkynngi Bjarnar. Hins vegar urðu Skúli og Steinunn samlynd hjón, en eins og hann segir sjálfur frá í ævisögubroti sínu var Steinunn kona er „þyldi mína bresti og aldrei reiddist mér, heldur væri mér ætíð hin sama hvað á gengi“.

Skúli hafði á yngri árum orð á sér fyrir að vera mikill kvennamaður en erfitt er að gera sér grein fyrir hversu mikill fótur var fyrir því orðspori, en svo margar kjaftasögur gengu af Skúla að afskaplega erfitt er að greina satt frá lognu. Skagfirðingar höfðu gaman af því að tala um sýslumann sinn, sem efni stóðu til, en stundum tók sú kjaftagleði á sig viðurstyggilegar myndir. Skömmu eftir að Skúli fluttist að Gröf kom upp sá kvittur að hann héldi við ekkju í nágrenninu og dætur hennar einnig, en börnin sem samlífið gaf af sér væru borin út. Skúli komst á snoðir um orðróminn og rakti beint til upprunans, Þórodds Þórðarsonar heyrara (yfirkennara) á Hólum. Sá

þótti kjöftugur mjög og illmælinn en gat litlu svarað þegar Skúli bar upp fyrir hann róginn. Svo fór að hann baðst skriflega afsökunar og greiddi 60 dali í skaðabætur.

Hvernig var meintur kvennaljómi Skagafjarðar útlits? Jón Espólín lýsir Skúla þannig: „Hann var hár meðalmaður á vöxt og ei mjög gildur, kvikur mjög, skarpeygur og nokkuð varapykkur, mikill rómurinn og sem hann beit á vörina þá hann talaði.“ Þó vantar í þessa lýsingu, að Skúli fékk bólusótt úti í Kaupmannahöfn og bar þess menjar síðan með örum á andliti.

Lögreglustarf Skúla

Verkefni Skúla í Skagafirði voru sem annarra sýslumanna á þeim tíma, að vera í senn dómari, lögregla og hagsmunavörður fyrir héraðið. Algengustu brotin voru þjófnaðir og lög landsins tóku hart á slíkum yfirsjónum. Eitt fyrsta embættisverk Skúla var að dæma hjón frá Á í Unadal fyrir hnupl úr Hofsósbúð. Þau voru rekin af bújörð sinni; hann strýktur og brennimerktur á enni, en hún hýdd. Á sama ári var Þórunni tálausu refsað fyrir að stela úr hjöllum á Höfðaströnd með 14 ára syni sínum. Þórunn þessi hafði alist upp á flækingsi um Skagafjörð. Hún hlaut húðstrýkingu fyrir, en var sjálf sett til þess að hýða son sinn með hrísi. Þetta eru dæmi um þau verk sem yfirvald Skagfirðinga innti af hendi með skilvísi, en þrátt fyrir það fékk Skúli orð á sig fyrir að vera miskunnsamur við þá sem aumari voru. Jón Espólín segir að hann hafi verið góður ekkjum og aðstoðarlausum börnum og oft veitt þeim mikla hjálp. Hann hafi heldur ekki verið „smámunasamur um nokkurn hlut“.

Þá var það sögn alþýðu að hann léti suma sakamenn sleppa er honum þótti mannsbragur á og ganga margar sögur þar af. Besta dæmið um þetta er mál Árna Grímssonar útilegubjófs er var handtekinn í Skagafirði í júní 1744 fyrir smáþjófnað. Árni var knálegur maður, skraddari og þjóðhagi. Þjóðsögurnar segja að Skúli hafi gengið fyrir framan fangahúsið þar sem Árni var í haldi og haft yfir í heyranda hljóði flóttaáætlun fyrir fangann og síðan sagt honum að leita á náðir séra Árna Skaftasonar í Sauðanesi, sem var bróðir Þorleifs Skaftasonar prófasts og stjúpföður Skúla. Síðan strauk Árni Grímsson úr varðhaldi Skúla og Árni Skaftason tók við honum. Hann skipti svo um nafn og gerðist gildur maður austur þar og eru miklar ættir frá honum komnar.

Jón eldklerkur Steingrímsson segir einnig frá lögreglustarfi Skúla á Hólum á þeim tíma er Jón var nemandi við skólann. Svo var mál með vexti að hestakarl var á Hólum er hét Vigfús Einarsson og auknefndur var Fúsi flotkampur. Jón segir að Fúsi hafi verið nískasti maður sem hann hafi fyrirhitt á ævinni og hafði hann „samankvalið“ um 80 ríkisdali. Einhverjir skólapiltar töluðu um „að mátulegt væri að skilja hann af“ með peningana og tóku þá loks ófrjálsri hendi. Síðan segir Jón að Skúli hafi „uppfiskað“ hver átti sök á þjófnaðinum „með kænsku og svikum ... fyrir umgang einnar bannaðrar skækju þar á staðnum.“ Skúli hafði engar vífilengjur, handtók tvo

skólapilta og flutti á brott í járnum undir sálmasöng hinna skólapiltanna – sem margir hverjir þóttust hafa sloppið með skrekkinn. Þessi tveir piltar voru þeir Illugi Sigurðsson og Skafti Árnason – son þess sama Árna Skaftasonar sem tók við útilegubjófnum Árna Grímssyni sem að ofan er getið. Þorleifur Skaftason prófastur brá þegar við er hann heyrði að bróðursonur hans hafði verið handtekinn og reið sem af dró til Akra. Jón Espólín segir að hann hafi ruðst inn til Skúla er hann lá í rúmi sínu og kveðið þessa vísu við raust:

Bölvaður Ölver, bröltu fram úr bæli þínu,
kynstra draugur, kvalinn þínu,
komdu og hlýddu máli mínu.

Svo fór að Þorleifur reið á brott með piltana tvo, en þeir höfðu þá verið í varðhaldi hálfan mánuð upp á vatn og brauð. Skúli dæmdi piltana til hýðingar og brennimerkingar, eins og honum bar skylda til, en á sama tíma var refsingu frestað og sótt um náð til konungs, sem var veitt ári síðar, enda stóð öflugur frændgarður að baki piltunum tveim. Svo fór að piltarinir sluppu við þau örlög sem áður höfðu beðið Þórunnar tálausu fyrir að stela fiski úr hjöllum, því þeir héldu báðir æru sinni – óhýddir og ómarkaðir – og sigldu síðan til Kaupmannahafnar og urðu báðir prestar.

Féð endurheimtist nær allt og Fúsi féll frá skaðabótakröfum á hendur piltunum. Jón Steingrímsson segir að þegar Fúsi flotkampur gekk „gláðvær“ fram fyrir Skúla til þess að fá peningana aftur, hafi Skúli svarað hvatskeytlega að Fúsi hafi aldrei tíundað dalina sína 80 og séu þeir allir fallnir undir konung. Fúsi féll þá í „víl og vesaldóm ... og dó síðast í harðrétti“ svo aftur sé vitnað Jón, sem virðist hæstánægður með útreið flotkampsins. Þetta mál dró þó dilk á eftir sér því að annar piltanna, Skapti Árnason, var verndari Jóns Steingrímssonar í Hólaskóla og eftir brotthvarf hans varð Jón fyrir aðkasti annarra skólapilta og var m.a. borinn loginni þjófnaðarsök, en það er önnur saga.

Viðskipti við Hólamenn

Steinn Jónsson (d. 1739) var enn biskup þegar Skúli varð sýslumaður og hafa Hólamenn væntanlega verið þýðari er hann reið í hlað sem yfirvald héraðsins en þegar hann kom þangað í ölmusuleit nokkrum árum áður. Annars var Steinn biskup stór maður, feitur og með slíkt hæglætisskap, að sagt var að hann hefði aldrei reiðst á ævi sinni. Hann átti aldrei í deilum og ljúflyndið aflaði honum margra vina, en enginn var hann skörungur á biskupsstóli og fór flestu aftur á Hólum í tíð hans. Steinn var hins vegar vinsælt skáld á sínum tíma og í tilefni þess að Upprisusálmar hans voru prentaðir á Hólum orti einn maður nyrðra:

Söngva strengi ég sá eins
að öllu vel forgyllta,
Hallgríms prests og herra Steins
í hörpu guðs samstillta.

Þetta þótti mikið oflof, að líkja saman Steini og Hallgrími Péturssyni, en lýsir hversu skáld eru misjafnlega metin eftir tíðaranda. Nú er sálmakveðskapur Steins gleymdur flestum.

Mannahald á Hólum var all sérstakt í tíð Steins, enda segir Espólín að oft hafi verið svo „lítil fyrirhyggja á Hólum, að varla varð entur skólinn“ og nemendur sendir heim fyrr en ætlast var til. Frændi Steins, Ólafur Jónsson, var bryti á staðnum. Hann var ölkær í meira lagi og áflogagjarn undir áhrifum. Urðu kaupstaðarferðir Hólamanna oft sögulegar þegar hann var með í för. Steinn réði Sigurð Vigfússon Íslandströll (f. 1691) sem skólameistara á Hólum, en hann var talinn sterkasti maður landsins. Íslendingar hafa alltaf haft hinar mestu mætur á kraftamönnum og það hafði herra Steinn sérstaklega, en hann hafði sjálfur gaman af ýmsum aflraunum á sínum yngri árum. Bókvit hafði Sigurður þó ekki í jöfnu hlutfalli við krafta sína. Hann þótti slakur kennari og gekk illa að halda uppi aga. Hólanemar nýttu sér grunnhyggni karlsins til að kría út „lekaliberationir“ eða lekafrí. Þá komu þeir að morgni og helltu vatni á gólfið í skólahúsinu, síðan bentu þeir Sigurði á lekann þegar kennslan átti að hefjast sem svaraði að bragði: „Það er slett af so gú óforsvaranlegt, að góðra manna börn sitji í slíku hrosshúsi.“ Varð þá ekki nein kennsla þann daginn. Hins vegar var skólahúsið hriplekt og oft urðu „lekaliberationir“ af náttúrulegum orsökum. Sigurði til aðstoðar var Þóroddur heyrari, sem áður hefur verið minnst á, hann var lítill vexti en þeim mun kjaftmeiri. Hann þótti dugandi kennari en óróagjarn og skammaðist oft í Íslandströllinu sem brá aldrei skapi, utan einu sinni. Átti Þóroddur þá fótum fjör að launa. Þórodds er einnig minnst fyrir þá sök að hann er ættfaðir Thoroddsen ættarinnar. Þorleifur Skaftason virðist hafa verið helsti burðarás staðarins á þessum tíma, enda skipaður officialis (staðgengill biskups) þegar Steinn veiktist af þeirri veiki er loks dró hann til dauða.

Einn af þekktari Hólanemum frá tíð Steins var Galdra-Loftur Guðmundsson sem áður er nefndur, en hann stundaði nám við skólann árin 1716 til 1722. Hann var sagður hafa reynt að vekja upp biskupa í Hólakirkju sem frægt er í þjóðsögum. Steinn átti að hafa vandað um við pilt af sínu alkunna hæglyndi, en Loftur lét það sem vind um eyru þjóta. Þorleifur Skaftason var aftur harðari í horn að taka og Galdra-Loftur reyndi því að glettast hann. Þorleifur bjó á Kálfstöðum í Hólahreppi, eins og venja var um dómkirkjupresta. Hjaltadalsá skilur á milli Kálfsstaða og Hóla, og yfir hana varð Þorleifur að fara til þess að geta messað á Hólum. Í eitt skipti er áin var í miklum vexti og leysingum varð hestur Þorleifs skyndilega staður svo hann varð að ganga af honum í miðri á og ösla yfir með hempupoka sinn í hendi. Þá var þessi vísa kveðin:

Furðar mig á fréttum þeim,
fótgangandi var hann.
Þegar hann kom til Hóla heim,
hempuna sína bar hann.

Alþýða taldi fullvíst að hér hefði Galdra-Loftur verið að verki og jafnframt að hann gæti ekki gjört honum neitt mein vegna þess hve Þorleifur væri „mikill guðsmaður“. Það átti að vísu fyrir Þorleifi að liggja að drukkna aldarfjórðungi síðar (1748) í litlum læk fyrir austan og eru nokkrar þjóðsögur þar af. Helsti veikleiki Þorleifs var áfengisnautn, sem hefur orðið til þess að þetta karlmenni endaði líf sitt í svo litlu vatnsfalli eftir að hafa áður yfirunnið margar stórár.

Skúli verður ráðsmaður Hólastaðar

Árið 1739, tveimur árum eftir að Skúli varð sýslumaður Skagfirðinga, andaðist Steinn biskup. Tveir prófastar sigldu þá utan til þess að ná biskupsembættinu, þeir Halldór Brynjólfsson (f. 1692) frá Staðastað, svili Skúla (Þóra, kona Halldórs, var hálsystir Steinunnar sem Skúli átti), og Björn Magnússon (f. 1702) frá Espihóli. Í Kaupmannahöfn var próföstum tekið með hægð. Dönsk kirkjufirvöld voru að íhuga umbætur á íslenskri kirkjuskipan, fræðslu og skólahaldi að tillögu Jóns Þorkelssonar (er verið hafði skólameistari í Skálholti). Til þess að kanna lærdóm prófastanna var þeim fengin sín bókin hvorum til þess að þýða yfir á íslensku. Í hlut Halldórs kom *Sannleiki guðhræðslunnar* eftir Eirík Pontoppidan sem átti að verða nýtt fermingarkver. Þýðing hans var síðan gefin út, en svo slælega var að verki staðið hjá Halldóri, að prestri einum taldist til að 170 rangar þýðingar og 160 prentvillur væru í kverinu. Var bókin æ síðan kölluð „*Rangi-Ponti*“ á Íslandi. Þrátt fyrir það reyndist niðurstaða danskra yfirvalda sú að Halldór væri meiri fræðimaður en Björn. Þeir prófastar sátu hins vegar ekki aðgerðalausir ytra og rægðu hvor annan sem mest þeir máttu við dönsk kirkjufirvöld. Svo fór að þeir voru báðir gerðir afturreka til Íslands án biskupstignar. Þess í stað var danskur kastalaprestur, Loðvík Harboe (f. 1709), skipaður biskup og sendur til landsins til þess að gera úttekt á kristnihaldi hérlendis og fékk hann sér til fulltingis Jón Þorkelsson sem áður er nefndur. Þeir stigu á land á Hofsósi í júlí árið 1741 og fengu heldur napurlegar móttökur, en heimamenn gerðu hróp að þeim. Voru viðtökurnar litlu betri á Hólum. Margir voru uggandi vegna komu þeirra og óttuðust að kristni í landinu yrði umbylt, píetismi (hreintrúarstefna) innleiddur og klerkar sviptir kjól og kalli. Sérstaklega var mikil reiði í garð Jóns Þorkelssonar fyrir að ófrægja Ísland í útlöndum og líklega hefur gremja og mælgí hinna hryggbrotnu prófaste ekki bætt úr skák, en þeir höfðu komið hingað út nokkru fyrir. Svo fór að menn sefuðust. Harboe þótti hins vegar skrýtnar tjáskiptavenjur Íslendinga, sem hann kynntist fyrstu vikurnar hér. Þeir drukku sig augafulla og gerðu honum síðan heimsókn og helltu yfir hann skömmum og svívirðingum, en komu svo daginn eftir og báðu forláts á öllu saman.

Fyrsta verk Harboes á Hólum var að kanna kunnáttu Íslandströllsins, sem var síðan sett af sem skólameistari. Harboe var þó mildur sem ætíð. Það var látið heita svo, að Sigurður hefði hætt að eigin ósk og var hann seinna gerður að sýslumanni Dalamanna. Hólastaður var þá í döpru ástandi. Hús niðurníð af löngu viðhaldsleysi, illur aðbúnaður staðarfólks og prentsmiðja grotnuð niður. Hér vantaði framkvæmdamann til þess að byggja staðinn upp, og vildi svo heppilega til að slíkur maður bjó ekki langt undan. Harboe skipaði Skúla Magnússon ráðsmann Hólastaðar árið 1741 og tók hann þegar til óspilltra málanna. Nú var gert við hús staðarins, aðbúnaður skólapipta bættur og matföng dregin víða að. Klyfjahestum og sveinum Hólastaðar varð nú tíðratað um fjallvegi til útgerðarstaða við Tröllaskaga að sækja skreið og aðrar nauðsynjar til búsins. Jafnframt þurfti Skúli sem ráðsmaður að hafa eftirlit með þeim 330 jörðum sem biskupsstóllinn átti, en hagur staðarins fór mjög eftir því hvernig sú framkvæmdastjórn var leyst af hendi. Þá var nýju lífi blásið í Hólaprentsmiðju. Skúli réð þýskan prentara til Hóla og fékk nýja stíla til prentverksins, og hófst prentun á ný af fullum krafti jafnt sumar sem vetur og fjöldi bóka gefinn út. Líklega hefur Hólastaður aldrei verið betur rekinn á þeirri öld, en undir ráðsmennsku Skúla og sannaðist þar dugnaður hans og elja. Þóroddur heyrari þurfti hins vegar að leita sér að nýju starfi, en Skúli – minnugur kjaftagangsins nokkrum árum fyrir – lét setja hann af við Hólaskóla.

Reykjavík stofnuð á Hólum

Nær örugglega hafa þeir Skúli og Harboe ræðst við í Auðunarstofu, íveruhúsi biskupanna á Hólum. Þeir voru nær jafnaldrar, Skúli 30 ára en Harboe 32 ára gamall, og höfðu báðir lesið guðfræði á svipuðum tíma við háskólann ytra. Þeir hafa því getað spjallað um fyrrum kennara sína, sameiginlega kunningja og svo auðvitað um Kaupmannahöfn – borgina sem Skúli hafði svo mikið dálæti á. Talið hlýtur einnig að hafa beinst að Íslands gagni og nauðsynjum. Biskupinn hefur spurt um efnahag og ástand landsins sem hann átti að þjóna, og hvers vegna Íslendingar væru svo fátækir og geðstírðir sem raun bar vitni. Skúli hefur væntanlega borið undir hann hugmyndir sínar um viðreisn Íslands er hann var þegar farinn að íhuga og holdguðust ekki löngu seinna í Reykjavík. Harboe var vel menntaður maður og tillögugóður, og Skúli hefur vænst þess að einhver eyru væru fyrir rödd þessa yfirvegaða guðsmanns í Kaupmannahöfn. Hér fóru auk þess saman hagsmunir beggja. Harboe hefur verið feginn því að fá styrk frá sýslumanni í þeim mikla andblæstri sem hann mætti í embætti sínu fyrsta kastið. Hann hefur einnig séð að efnahagslegar framfarir væru frumforsenda fyrir bættu kristnihaldi héraendis, því hagur kirkjunnar var órofa tengdur landshag. Sýslumaður hefur haft hvort tveggja í senn, metnað fyrir þjóð sína og sjálfan sig. Skúli var þess fullviss að Ísland hefði næga náttúrukosti, en það sem

skorti væri kjarkur og kunnátta landsmanna sjálfra. Harboe hafði sjálfur orðið verulega var við sinnuleysi Íslendinga í trúmálum og líklega hefur ekki verið erfitt að sannfæra hann um að svipað væri upp á teningnum í efnahagsmálum.

Á miðju sumri 1742 hófu Harboe og Jón Þorkelsson mikla reisu um landið þvert og endilangt sem stóð næstu þrjú árin. Þeir vildu gjarnan vita hvaða boðskap íslenskir klerkar hefðu að flytja söfnuðum sínum úr prédikunarstóli og hvernig þeir sjálfir héldu góða og kristilega siðu. Einnig vildu þeir forvitnast um lestrarkunnáttu sóknarbarna og hversu vel prestar sinntu fræðslumálum. Í skýrslu þeirra kom fram að læsi var mest á Norðurlandi, þar sem meira en helmingur fólks gat lesið, og áhrifin af prentverki og menntunarstarfsemi á Hólum voru sterkust, en Skálholtsstifti kom lakar út. Þó verður að taka tillit til þess að sóknirnar voru misjafnar innan biskupsdæmanna og lestrarkunnátta fór mjög eftir barnafræðslu einstakra presta. Mun auðveldara var fyrir klerka að svíkjast um í sumum hinna fjarlægari kima Skálholtsstiftis, en hinum þéttbýlu sveitum Norðurlands. Skýrslan sýnir einnig hversu vanþakklátt starf það var að vera sálnahirðir á Íslandi. Einn prestur á Austurlandi átti þá ósk heitasta að fá mann í dyravörslu þegar hann messaði svo sóknarbörnin hættu að rápa út og inn úr kirkjunni. Annan prest vildu sóknarbörnin láta setja af fyrir galdra, en einhver rúnablöð höfðu sést hjá honum. Harboe tók því víðsfjarri að setja slíkan kunnáttumann af. Hinn þriðji prestur var talinn svo fáfróður að Harboe vildi þegar setja hann af, en söfnuðurinn baðst griða fyrir hans hönd því að hann var – þrátt fyrir að geta ekki prédikað – vel látinn í sókninni og hélt hann því embætti.

Eftir fjögurra ára Íslandsdvöl héldu Jón Þorkelsson og Harboe aftur utan 1745 og á næstu árum komu frá þeim ýmsar tilskipanir og reglugerðir um kristnihald hérlendis sem færðu marga hluti til betri vegar. Þeir gerðu aftur á móti útlægar þjóðlegar skemmtanir ýmiss konar sem þóttu skapa létúð og spilla siðferði fólks. Þá féllu niður nokkrir gamlir helgi- og hátíðisdagar íslenskir, en helgihald hérlendis átti að líkjast sem mest því sem tíðkaðist í Danmörku. Jón Þorkelsson var efnaður maður og með lærðustu Íslendingum á sínum tíma. Hann barðist fyrstur fyrir því að innflutningur á brennivíni yrði bannaður. Aflaði það honum lítilla vinsælda. Uppfræðsla barna var hans hjartans mál og í erfðaskrá sinni gaf hann allar eigur sínar í sjóð til þess að byggja barnaskóla á Íslandi. Það varð til þess að fyrsti barnaskóli landsins reis á Hausastöðum á Álftanesi árið 1793, en næstu ár nutu margir aðrir barnaskólar stuðnings frá sjóðnum. Jón sjálfur kom þó aldrei aftur til Íslands.

Harboe varð seinna Sjálandsbiskup og mikils virtur. Dönsk stjórnvöld leituðu mjög til hans um málefni Íslands eftir heimkomuna, enda var hann einn fárra menntaðra Dana er dvalist hafði hérlendis um einhvern tíma og kynnt sér aðstæður af eigin raun. Harboe lét sér heldur ekki nægja leggja til umbætur á kristnihaldi hérlendis, heldur rak á eftir stjórnvöldum að kynna sér

efnahagsástand landsins. Sjálfur skýrir Skúli svo frá í skýrslu sinni til Landsnefndar nokkru seinna, að upphaf Innréttinganna megi rekja til komu Harboes, þá fyrst hafi dönsk stjórnvöld farið að veita málefnum Íslands athygli og leitt hugann að úrbótum á landshögum. Það er einnig víst að eftir veru Harboes hér fóru ýmsar spurningar að berast frá veraldlegum dönskum yfirvöldum til íslenskra sýslumanna um efnahag og atvinnuhætti á Íslandi. Það gaf Skúla kærkomið tilefni til þess að koma viðreisnarhugmyndum sínum á framfæri. Í skýrslu sinni um Skagafjörð hnýtti hann því við aftast að góð hugmynd gæti verið að skipa Íslending sem landfógeta. Dönnum þóttu tillögurnar stórmerkar og athyglin beindist þegar að höfundi þeirra. Brátt kom að því að skipa þurfti nýjan landfógeta og hefur Harboe væntanlega lagt gott orð með fyrrum ráðsmanni sínum sem rak biskupsstólinn með slíkri röggsemi. Spjallið í Auðunarstofu hafði þá líklega ekki alveg til einskis verið.

Biskupsfrú lætur fallerast

Áður en Harboe gat snúið heim þurfti hann að finna eftirmann fyrir sig á Hólum, en það gekk brösuglega. „Væru prestarnir úti hér jafn vel að sér í guðlegum vísindum og þeir eru í lögfræðinni, yrði mér engin skotaskuld úr því að finna biskupsefni“ skýrir Harboe frá í einu bréfa sinna. Þorleifur Skaftason kom sterklega til greina sem næsti biskup, enda hafði hann aftur orðið officialis Hólakirkju eftir að Harboe hélt af landi brott. Þorleifur var manna best að sér og góðum gáfum gæddur, en Harboe ofbauð drykkja hans. Harboe leitaði til nokkurra mætra klerka er honum þóttu verðir í embættið en enginn þeirra vildi taka við biskupsembættinu. Svo fór að lokum að Halldór Brynjólfsson sigldi til Kaupmannahafnar í annað sinn og fékk biskupsembættið í það skiptið. Halldór var erlendis í heilan vetur, en svo bar við 5 mánuðum eftir heimkomu hans að kona hans ól barn. Nú komst almannarómur verulega á flug og var um það rætt að ráðsmaður Hólastaðar og svili biskups hefði farið undir fötin við frúna. Þá var meðal annars ort:

Biskupsfrúin barnið átti á Hólum.
Bar það til á annan dag í jólum.
Síra Halldór sagður var
sannur faðir að barni þar,
og þarf ei þar að undrast um,
þó ekki með hún gengi
eins og aðrir lengi.

Ekki er hægt að skera úr um sannleiksgildi orðrómsins, þó fremur ólíklegt megi telja að Skúli hafi verið faðirinn. Af ævisögu Jóns eldklerks Steingrímssonar má ráða að Þóra biskupsfrú hafi vart verið í nema í meðallagi dyggðug. Henni hafi stundum þótt gott að bergja á áfengu víni og

fá skólapilta til þess að spila fyrir sig á hljóðfæri „í vissu húsi, með öðru ónefndu“. Jón sjálfur segist aldrei hafa viljað fara og spila fyrir Þóru, en neitun hans hafi orðið orsök haturs og heiftrækni frá hennar hendi lengi síðan. Velta má þó fyrir hvort Jón hafi verið hlutlaus dómari um siðferði Þóru því þau áttu eftir að eiga í mjög harðri rimmu síðar meir. Biskupshjónin slitu ekki samvistum vegna málsins, þrátt fyrir að Jón gefi í skyn að Halldór hafi liðið önn fyrir konu sína. Eða með orðum Jóns sjálfs: „Hann [Halldór] mátti kallast einn Job“. Burtséð frá öllum söguburði, er ljóst að eftir útkomu sína reyndi Halldór hvað eftir annað að lögsækja Skúla fyrir að hafa haft fé af Hólastað. Þeim svilum, Skúla og Halldóri, hafði reyndar aldrei verið sérstaklega vel til vana. Halldóri gekk einnig fremur brösuglega að reka staðinn eftir að hann varð biskup og varð að senda nemendur heim um miðjan vetur vegna matarskorts. Málsóknir biskupsins gætu því einnig verið tilraun til þess að gera Skúla að blóraböggli fyrir eigin mistökum í rekstri. Þessar lögsóknir Halldórs runnu hins vegar út í sandinn, því að allir sem til voru kvaddir luku upp einum rómi um að staðurinn hefði fremur hagnast en tapað af ráðsmennsku Skúla.

Halldór varð ekki langlífur í embætti. Árið 1751, ári eftir að Skúli varð landfógeti og aðeins fimm árum eftir að Halldóri hlotnaðist biskupstignin, kenndi hann meina í hálsi og sigldi til lækninga og dó ytra. Var hann jarðsettur í Frúarkirkju í Kaupmannahöfn. Eftir dauða hans varð Hólastaður í fyrsta skipti lítt eftirsóttur af mætari klerkum, sem kunnu betur við að sitja góð og tekjumikil brauð en að basla við að halda úti biskupssetri, skóla og prentsmiðju af litlum efnunum. Hólastaður gleymdist þó ekki í viðreisnarhugmyndunum sem hófust á flug með Skúla, því þess var skammt að bíða að þar yrði byggð fyrsta steinkirkja landsins á árunum 1757-63, stuttu eftir að Skúli lét byggja steinhús yfir sig í Viðey.

Nauðsynlegt bøl

Eins og fyrr greinir ólst Skúli upp á Húsavík og sinni þar margvíslegum störfum á unglingsárum sínum. Meðal annars vann hann sem búðarloka við einokunarverslunina þar. Það var þá sem Húsavíkurkaupmaður kallaði til hans: „Mældu rétt strákur“ til merkis um að vogin skyldi fölsuð þegar innlegg bændanna var vegið. Þetta segir Skúli vera fyrstu kynni sín af prettum einokunarkaupmanna, en þau kynni urðu síðar ærið náin. Í þann tíma var sjaldgæft að Íslendingar hefðu einhverja reynslu af verslun nema ef fyrir bar prang hér innanlands, enda einokuðu Kaupmannahafnarbúar utanríkisverslun landsins. Einnig var sjaldgæft að sýslumenn eða innlendir valdsmenn veittu kaupmönnum aðhald vegna þess að þeir voru oft fjárhagslega háðir þeim eða óaði við að reka mál í gegnum danska réttarkerfið.

Víst er að Skúli hafði mikinn áhuga á verslun og hagvísindum, og lagði sig mjög eftir þeim fræðum á námsárum sínum ytra. Nafnlaus óvinur lýsti þessu svo í hæðniskvæðinu Veðurvita sem fjallaði um ævi Skúla:

Af norðlensku blóði borinn var,
í barndómi sínum uppólst þar,
kornungur snemma komst hann til
á kaupmanns veseni að gera skil,
og Valskri tungu á veturnar,
Þá vöruprangarinn sigldur var;
þá fékk hann smekk og þekking fyrst
á þeirri dýrmætu handel list.

Landsmenn höfðu löngum fylgst allnákvæmlega með hlutum eins og fatatísku, en virtust kæra sig kollótta um nýjungar í verkætnei á erlendri grundu. Íslendingar sem sigldu utan til náms lærðu helst þrjár greinar; guðfræði, lögfræði og fornbókmenntir, en fæstir reyndu nokkuð til þess að kynna sér atvinnuhætti eða hagskipulag erlendra þjóða. Skúli sjálfur taldi fáfræði í hagrænum eignum vera eitt svartasta myrkrið yfir landinu og það var eitt af baráttumálum fúgetans að landar hans lærðu „handel list“ og tækju verslunina í sínar eigin hendur. Hann lagði þrífaldlega til að einokunarverslunin yrði afnumin hér við land en konungur tæki þess í stað tolla af innfluttum vörum til að afla tekna. Danakonungur gaf landsmönnum í fyrsta skipti kost á því árið 1770, að velja sér verslunarfyrirkomulag. Þá voru tillögur Skúla teknar til alvarlegrar skoðunar, en þær þóttu of róttækar fyrir dönsku stjórnina sem og Íslendinga. Bjarni Halldórsson (f. 1703) sýslumaður Húnavetninga, óskaði t.d. „einskis fremur en að landið mætti hafa áfram sín gömlu lög, sína gömlu siði og sinn sérstaka rétt og viðhalda fátækt sinni án frekari útgjalda, byrða og þyngsla“. Björn Markússon lögmaður kallaði einokunina „Malum Neccesarium“, eða nauðsynlegt böi. Þessi skoðun var heldur ekki fjarri amtmanninum, Ólafi Stefánssyni (f. 1731), en hann og þeir Stefánungar (Stephensen-ættin) voru í forystu fyrir hinum íhaldssamari embættismönnum og réðu líklega mestu um að tillögur Skúla köfnuðu í fæðingu. Landsmenn máttu því búa við verslunareinokun í sautján ár eftir það. Sú trú var rótgróin, að erlendar hagfræðikenningar gætu ekki með nokkru móti náð yfir íslenskar aðstæður og hefur sú meinloka reyndar lifað góðu lífi allt fram á þennan dag. Stefánungar voru að mörgu leyti hæfileikaríkir embættismenn og náðu miklum völdum undir lok átjándu aldar. Eftirmaður Skúla sem landfógeti varð Magnús Stephensen (f. 1762). Stefánungar unnu það meðal annars til afreka sér að leggja niður biskupsembætti og skóla á Hólum árið 1801.

Hörmangarar á Hofsósi

Árið 1743, þegar Skúli hafði verið sýslumaður Skagfirðinga í sex ár, var Íslandsverslunin leigð hinu fræga Hörmangarafélagi og dró þá brátt til tíðinda. Skúli keypti járn á Hofsósi árið 1745 og fann að það var svikið. Hann kallaði Skagfirðinga saman til fundar og kom þá upp úr dúrnunum, að ýmsir fleiri höfðu verið prettaðir. Skúli sýslumaður sótti þetta mál og hafði fullan sigur þótt yfirvald Húnavetninga, Bjarni Halldórsson á Þingeyrum, tæki að sér vörminna fyrir kaupmann og beitti hinum mestu lagarefjum. Þetta var fyrsta málið sem var sótt og unnið á hendur Hörmangarafélaginu og jók mjög á hróður Skúla á meðal landsmanna. En þau urðu fleiri. Skúli lögsótti Hörmangara einnig fyrir moldarblandaða kornunni og aftur var það Bjarni Halldórsson sem tók að sér vörminna. Til eru nokkrar sögur um viðureign þeirra tveggja, að Skúli hafi kallað „Nú kemur krummanefið frá Þingeyrum“ þegar Bjarni gekk að og hann þá svarað: „ekki þó það krummanef, er kroppaði um barnabein í Grafarmóum, karl minn“. Enn er sagt að Skúli hafi riðið hjá Þingeyrum og komið á glugga og séð Bjarna lesa húslestur og þá kastað fram þessari stöku:

Maður á möttli grænum,
miðlar orðum kænum.
Bjarni er að lesa í bænum,
með kjaftri breiðum og vænum.

Deilur Skúla við hörmangara héldu áfram eftir að Skúli varð fógeti. Margir þekkja eflaust sögurnar um maðkaða mjölið og ónýtu önglana sem félagið vildi selja Íslendingum, en það var ekki hið eina sem Hörmangarar gerðu af skömmum sínum. Veturinn 1754-55 var geipilega harður og fénaður landsmanna féll unnvörpum. Það er margreynt lögmál, að falli skepnumar fer fólkið sömu leið árið eftir, berist ekki hjálp að utan. Þess vegna sendu sýslumenn landsins bænaskrár til Kaupmannahafnar um að fá korn, en hjálpin brást því Hörmangarar fluttu bæði lítið og illt korn til landsins vorið eftir. Þá voru landsmenn svo aðframkomnir af vesöld og hungri að þeir tóku fegins hendi við maðkaða korninu og fengu færri en vildu, en margir dóu úr sulti. Á þessum árum var Skúli fógeti í fararbroddi gegn falsi einokunarinnar og var sannkallaður kaupmannaskelfir ólíkt flestum öðrum valdsmönnum íslenskum á þeim tíma. Hann lét sér ekki nægja að stefna höndlurunum fyrir dóm, heldur gerði hann þeim stundum rúmrusk, leitaði í húsum þeirra að sviknum vörum og flaugst jafnvel á við kaupmennina ef því var að skipta. Svo þegar líða tók að vori 1756 og hungrið fór að sverfa að þjóðinni hafði hann forgöngu um að brjóta upp búðir og dreifa úr þeim matvælum. Á endanum urðu líklega málsóknir hans og harka til þess að Hörmangarafélagið missti verslunarleyfið og konungurinn tók sjálfur að sér verslunina árið 1758. Þannig lauk þeim málum sem hófust er Skúli keypti svikið járn í Hofsósverslun.

Launverslun

Sem sýslumanni bar Skúla ekki einvörðungu að fylgjast með því að kaupmenn héldu einokunarlögin, um verð og gæði á vörum, heldur einnig að Skagfirðingar stæðu við sitt og versluðu hvergi annars staðar en á Hofsósi. Víst var að Norðlendingar stunduðu umfangsmikla launverslun á þessum árum. Hér voru margar hollenskar og enskar duggur á sveimi meðfram ströndum og skagfirskir bændur vildu ekki eiga það undir Dönnum hvernig þeir stunduðu sín viðskipti. Þeir seldu þrjónles, fisk og lýsi en duggarar létu í staðinn tóbak, járnþotta, brennivín, lítið eitt af kornvöru, síróp, hunangskökur og ýmsar tegundir af klæðum og léreftum. Skagfirðingar gerðust jafnvel svo djarfir að pranga í öðrum landshlutum með varninginn sem þeir höfðu keypt á laun. Þeir fóru gjarnan suður yfir heiðar, keyptu fisk í verstöðvunum fyrir sunnan og vestan land og græddu vel.

Skúli lét það afskiptalaust hvað menn hefðu í klyfjum sínum er þeir riðu í önnur héruð, en svo gerðist það að hollensk dugga strandaði við Mallandstanga á Skaga í júlí 1740. Skúli var þá ekki kominn úr Alþingisreið sinni og Hollendingarnir voru ekki bjargarlausari en það, að þeir náðu vopnum sínum og helstu verðmætum. Síðan stóðu þeir vörð um eigur sínar með nakin sverð og mundaðar byssur. Enginn þorði nærri að koma uns skipbrotsmennirnir gátu útvegað sér báta og siglt til hafs og náð til samlanda sinna á öðrum duggum fyrir utan. Sáust þeir ekki síðan. Þegar Skúli kom að sunnan og skoðaði strandstaðinn flaut þar á fjörur varningur sem Skagfirðingar höfðu selt duggurunum. Sýslumaður lét bóka að þar hefði launverslun auglýsilega farið fram og gerði allt góss upptækt sem eftir var, en hreyfði ekki við málinu frekar.

Sjaldan er ein báran stök. Næsta ár strandar önnur hollensk dugga í Skagafirði, nú á Borgarsandi, og er heldur nauðlegar komið fyrir skipverjum því þeir hröktust allslausir á land. Skúli kom þegar til leiks og lét bjarga því sem hægt var úr skipinu sem var eins og hið fyrra; fullt af skagfirskum vörum. Sýslumaður tók síðan alla áhöfnina höndum og skipaði rétt sem dæmdi þá seka fyrir launverslun. Allar eignir þeirra voru um leið dæmdar af þeim, en Skúli sleppti þeim við hýðingu sem öllum verslunarbrjótum bar samkvæmt lögum. Landslög skipuðu einnig svo fyrir að skipbrotsmennirnir ættu að fara utan í járnnum og þræla á Brimarhólmi, en það var erfitt og dýrt að koma þeim út. Skúli beiddist undan því við dönsk yfirvöld að refsingunni yrði framfylgt, en án árangurs. Hann sat því uppi með heila skipshöfn, en lét þá vinna fyrir mat sínum. Þetta ár (1741) keypti Skúli Stóru-Akra í Blönduhlíð og á fardögum (um vorið) yfirgaf hann Gröf með timbur úr tveimur duggum í farteskinu og halarófu af hollenskum föngum í eftirdragi. Á Stóru-Ökrum var skipaviðurinn og fangarnir nýttir til þess að smíða rammbyggðan bæ sem var án efa reisulegasta hús Skagafjarðar á þeim tíma. Sagt var að allir veggir í bænum hafi verið troðnir með hollenskum stígvélahælum og svo vel var vandað til verka, að bærinn eða

hluti hans stendur enn uppi. (Þetta var sama ár og Skúli gerðist ráðsmaður Hólaskóla og svo vildi til að Þóroddur heyrari – sem Skúli lét reka frá Hólum – varð næsti ábúandi í Gröf). Lyktirnar á þessu máli urðu þær að Skúli slepti skipstjóranum eftir að ljóst varð að Danir ætluðu ekki að gefa sig í þessu máli. Hann sendi síðan Jón bróður sinn á laun til þess að hjálpa áhöfninni að strjúka og komust þeir allir burt með öðrum duggum frá sinni heimaslóð.

Það er athyglisvert að maður sem seinna barðist svo ákaft á móti dönsku einokuninni skyldi ganga svo hart fram gegn verslunarbrotum. Skúla hefur líklega verið í mun að sanna sig fyrir dönskum stjórnvöldum, en það hafði lengi angrað Dani hversu mildilega íslenskir sýslumenn tóku á launverslun sem virtist viðtekin venja á sumum landsvæðum. Brimarhólmsdómurinn var líka að mörgu leyti táknrænn því Hollendingunum var þrátt fyrir allt leyft að sleppa frá öllu saman. En Skagfirðingum fannst Skúli vera of óvæginn við duggarana sem þeir hafa líklega margir átt persónulegan kaupskap við. Þeim þótti ófært að fara svo illa með hrakta skipbrotsmenn og fullyrtu ennfremur að sýslumaður hefði stungið undan mestu af varningnum. Ætlun hans hafi fyrst og fremst verið að auðga sjálfan sig. Á þessum sögum sást einnig fangamark Þórodds heyrara en erfitt er að segja til um sannleiksgildi þessara ásakana frekar en annars sem sagt var um Skúla, en aldrei voru kærur í þessa veru bornar fram opinberlega. Þvert á móti. Dönsku stjórninni líkaði svo vel við afgreiðslu Skúla á þessu máli, að hún sendi honum 200 dala verðlaun.

Skúli hefur afskipti af hrossum Skagfirðinga

Hestamennska stendur á gömlum merg í Skagafirði og þar hafa menn löngum verið hrossmargir og mikið kappsmál að vera vel ríðandi. Hestahagar eru góðir í Skagafirði sem og í Húnavatnssýslum og algengt var fyrir á tíð (sem nú), að hross væru þar alin og tamin og þau síðan seld í önnur héruð. Strandamenn höfðu t.d. lítið rými fyrir hrossastóð á sínum löndum en keyptu þess í stað brúkunarklára fyrir ílát og amboð úr rekaviði. Hins vegar má öllu ofgera. Þegar Skúli kom til Skagafjarðar biðu hans margar kvartanir vegna fjölmargra hrossa sem völsuðu um héraðið og spilltu beitarlöndum og túnnum. Sýslumaður var skjótur til aðgerða og árið 1739 bannaði hann lausagöngu hrossa í heimalöndum yfir sumarið, en allir hestar nema nauðsynlegir brúkunarklárar skyldu fara á heiðar upp. Í fyrstu voru menn ofur ánægðir með þessa samþykkt, en svo áttuðu þeir sig á því að yfirvaldið fylgdi lögunum eftir af hörku og sektaði þá sem út af brugðu. Þetta fannst mönnum ófært. Það var ágætt að losna við hross annarra úr byggð, en þeir höfðu ekki búist við að breyta stórvægilega sinni eigin hegðan. Allt varð þó að fara sem Skúli vildi.

Eftir að Skúli fluttist að Stóru-Ökrum lenti hann í nábyli við mesta stóðbónda Skagafjarðar og þann ófyrirleitnasta af þeim öllum, Eirík Bjarnason í Djúpadal, sem var kallaður Mera-Eiríkur. Lágu lönd þeirra saman á kafla. Af Eiríki þessum og viðskiptum hans við Skúla gengu mikil munnmæli í Skagafirði og er stuðst að nokkru við þau hér. Skúla taldist svo til í ritgerð, að Eiríkur hefði átt um 200 hross og 720 kindur þegar mest var og komst enginn skagfirskur bóndi þar nærri hvað búpening snerti. Djúpadal fylgja allgóð beitarlönd og þar gekk fénaðurinn sjálfala jafnt vetur sem sumar, en Eiríkur hlóð fjárbyrgi fyrir kindur sínar hér og þar svo þær gætu leitað skjóls í aftaka veðrum. Búskapur sem þessi var svo sem nógu algengur í þá daga, en gat verið skelfilegur ef tíðin brást og hordauði greip skepnurnar. Eiríkur þótti harður í horn að taka og gátu nágrannar hans litlum vörnum við komið þótt skepnur hans flæktust yfir á þeirra lönd. Sagt var að hross hans væru alls staðar og hann sjálfur vissi ekki tölu þeirra eða kæmist yfir að marka þau og því væru öll ómörkuð hross sem fyndust eignuð honum. Eitt af fyrstu verkum Skúla á Ökrum var að safna saman Djúpadalsstöðinu sem að venju sótti í annarra haga. Síðan var Eiríkur sóttur og þóttist Skúli vilja taka graðhest hans sem sektarfé. Eiríkur varð höggdofa, en brá svo snögglega við og ýtti við stöðinu með miklum látum og þeysti með allan flokkinn upp á Eyvindastaðaheiði, en Skúli stóð eftir skellihlajandi.

Skipti Skúla og Mera-Eiríks

Skúli deildi við Eirík um landamerki og kom af því tilefni heim í Djúpadal. Þegar Skúli gekk inn í bæinn ofbauð honum hve fátækleg húsgögn voru þar inni, en heimilismenn sváfu allir á heydýnum með skinn yfir sér. Skúli lá ekki á skoðunum sínum um vistarverurnar og kvað þetta skömm fyrir húsráðanda. Eiríkur svaraði að bragði og sagðist ekki hafa lagt sig eftir því að ræna erlend skip til þess að auðga bæ sinn með. Skúli kvað það eigi rán þótt fylgt væri landslögum, en bauð Eiríki að kaupa af sér albúin rúm en gefa folaldsmerar í staðinn. Skyldi ein hryssa ganga á móti hverju rúmi. Eiríkur tók kaupunum, en með þeim skilmála að hann skyldi halda merunum ef þær kæmu aftur í hans land ómarkaðar. Skúla þótti þetta vægt skilyrði og handsöluðu þeir kaupin. Síðan sendi Skúli rúmin til Djúpadals, en Eiríkur afhenti merarnar. Nú er að segja frá því bellibragði Eiríks, að hann víxlaði folöldum og fékk Skúla hryssur með röngum afkvæmum. Það brást heldur ekki, að áður en tókst að koma höndum yfir merarnar og marka, þustu þær í brjálæði aftur í Djúpadalshaga í leit að folöldum sínum. Skúli hleypti eftir þeim á gæðingi sínum, en náði ekki að stöðva þær og blönduðust þær Djúpadalsstöðinu. Eiríkur stóð hins vegar hjá hlajandi og harðneitaði að gefa aftur hryssurnar eða nokkuð annað fyrir rúmin og kvað samning þeirra halda.

Eiríkur var hreppstjóri í Akrahreppi, en sá hreppur er það stór að áður voru stundum þrír til fjórir hreppstjórar í honum samtímis. Eitt aðalhlutverk hreppstjórans var að ganga eftir því að

bændur greiddu skilvíslega skatt eða tíund af eignum sínum. Allmikið orð fór af Eiríki að hann sviki undan skatti með því að gefa upp ranga tölu á fénaði sínum, en erfitt var að sannreyna slíkt því hann hafði sitt safn á einkaafretti – Djúpadal – þar sem enginn taldi nema hann. Skúli ákvað að rannsaka þessi tíundarmál nánar og sendi njósarmenn upp á Djúpadalsafreitt og af skýrslu þeirra að dæma þóttist hann þess fullviss að Eiríkur sviki undan. Og nú voru engar vífilengjur. Skúli safnaði liði og hugðist smala Djúpadalsland og telja fjársafnið. Þegar Eiríkur varð mannanna var, sendi hann þegar út sáttaboða og hermir sagan að þeir Skúli hafi sæst fullum sáttum og Eiríkur galdið fyrir rúmin og þá væntanlega gefið upp rétta tölu á fénaði sínum.

Þetta eru sagnir sem hafa varðveist meðal niðja Eiríks í Djúpadal. Eins og vænta má, halda sögumenn með heimamanni sem átti að hafa í fullu tré við sýslumann. Þeir fullyrða einnig að Skúli hafi aldrei hitt ómenntaðan mann sem væri Eiríki fremri og það skal ekki rengt hér, en vitað er að í landamerkjadeilum þeirra hafði Eiríkur sigur. Hvað sem því líður og hversu mikið sannleiksgildi sagnirnar hafa er víst, að Skúli og Mera-Eiríkur urðu hinir mestu mátar og fóru oft saman í skemmtireisur. Þeir áttu það til að ríða um héraðið ölváðir svo dögum skipti og þóttu ekki bæta hvor annan upp með ofstopa og látum. Það er svo af Eiríki að segja, að seinna tapaði hann illa í því fjárhættuspili að setja skepnur út á guð og gaddinn. Eggert Ólafsson segir frá því í ferðabók sinni, að veturinn 1754-55 hafi verið aftaka harður og mun Eiríkur þá hafa misst 150 af sínum 200 hrossum úr hor. Missir hrossanna fékk svo þungt á hann, að hann gaf syni sínum eftir búið næsta sumar, en lifði sjálfur skammt eftir þetta.

Skúli og Jón eldklerkur

Kynni Skúla og Jóns eldklerks Steingrímssonar voru nokkuð þversagnakennd og bera skapgerð Skúla vitni, að hann gat verið mildur og hjálpsamur við bágstadda, en jafnframt hinn verstí viðureignar ef um var að tefla eigin hagsmuni eða skyldmenna hans. Jón var Skagfirðingur að ætt og uppruna og foreldrar hans bjuggu á Þverá í Blönduhlíð. Þar gisti Skúli þegar hann kom fyrst til Skagafjarðar, en árið eftir (1738) dó Steingrímur faðir Jóns. Ekkjan stóð ein uppi ólétt með fjögur smá börn, en Jón var þá elstur, 10 ára gamall. Hópuðust að dánarbúinu ýmsir „misjafnt heilráðir“ ráðgjafar er vildu leysa upp heimilið, eins og Jón sjálfur segir frá. Skúli sýslumaður kom þá að málum og reyndist „hinn besti og ráðhollasti í öllum greinum“. Búið stóð eftir óhaggað, en Skúli hjálpaði ekkjunni með margt síðan svo hún fékk haldið öllu sínu. Hann réði henni vinnumenn sem gerðu sér brátt grein fyrir að sýslumaður fylgdist sjálfur með því að þeir skiluðu sínu. Skúli rak sjálfur tvo menn á brott er höfðu sýnt af sér hyskni, með þeim orðum að þeir ættu ekki skilið neitt kaup fyrir verk sem þeir hefðu ekki unnið. Skúli þekkti af eigin reynslu þær raunir sem barnmargar ekkjur standa frammi fyrir, en móðir hans hafði sem kunnugt er

staðið í sömu sporum. Það var kannski vegna þessarar reynslu að Skúli varð rómaður fyrir það á sinni sýslumannstíð, að vera hjálpsamur ekkjum og munaðarleysingjum.

Jón óx úr grasi og hneigðist til bóknáms. Hann sótti um inntöku í Hólaskóla á ölmusustyrk árið 1744, og var samþykktur af Hólabiskupi, Loðvíki Harboe. Skúli var þá ráðsmaður Hólastaðar og nú bar svo við að hann þverneitaði að taka Jón inn í skólann án meðgjafar, og kvað pilti „þarfara að læra lands- og bóndavinnu“ til þess að hjálpa móður sinni. Harboe og aðstoðarmaður hans og túlkur, Jón Þorkelsson, létu neitun Skúla ekki á sig fá og gáfu peninga úr sinni eigin pyngju til framfærslu Jóns og settist hann því í skólann yfir veturinn. Næsta ár var enn sama baráttan uppi, því Skúli ráðsmaður harðneitaði að gefa Jóni ölmusustyrk, en varð að lokum að beygja sig eftir að ekkja Steins biskups, sem bjó í Viðvík, gekk í ábyrgð fyrir drenginn. Svo undarlega vill til að þessi óvægni ráðsmaður Hólastaðar hafði sjálfur, 15 árum áður, verið í nánast sömu sporum og ölmusubeiðandinn Jón. Skúli var, eins og Jón, elstur af sínum systkinum og langaði til þess að læra í Hólaskóla, en var neitað um ölmusustyrk af Steini biskupi. Enginn tók svari Skúla og hann varð að snúa aftur heim við svo búíð. Hvernig eða hvort þessi reynsla hafi á einhvern hátt ráðið svörum hans við Jón skal ósagt látið. Jón taldi sjálfur að Skúli hefði ætlað systursyni sínum, Magnúsi Ketilssyni, ölmusustyrkinn í sinn stað og það hafi stýrt gerðum hans. Jón erfði þetta ekki, og þrátt fyrir allt virtist Skúli treysta honum, því nokkru seinna bað hann Jón um að líta til með syni sínum sem var að hefja nám í Hólaskóla. Skúli var þá ekki lengur ráðsmaður en átti í deilum við Halldór biskup og hefur ef til vill óttast að það kæmi niður á niðja sínum.

Síðustu staupin í Skagafirði

Það eru til allgóðar heimildir um síðustu brennivínsstaupin sem Skúli steypiti í sig sem sýslumaður Skagfirðinga og enn skal gengið í smiðju eldklerks. Þetta var um vorið 1750 og Skúli því 38 ára gamall. Hann hafði þá fyrir stuttu verið skipaður landfógeti, hæsta embætti sem Íslendingi hafði þá hlotnast í þjónustu Danakonungs, og var að ferðbúast suður. Jón var 22 ára, nýútskrifaður Hólanemi, og átti leið um Stóru-Akra. Þegar Jón barði að dyrum var þar fyrir fógetinn sjálfur, nokkuð ölvaður og dreif pilt inn í stofu með þessum orðum: „Nú ertu Jón orðinn góðs manns efni; ætlaði ég aldrei að svo myndi verða, og ekkert hjálpaði ég þar til.“ Síðan þakkaði hann Jóni fagurlega hversu vel honum hafði farist við son sinn í Hólaskóla og hélt honum síðan hjá sér fram undir dagrenningu, en alla nóttina sat Skúli og staupaði sig á milli þess sem hann lagði stúdentinum lífsreglur. Jón segist í ævisögu sinni, ekki muna eftir öllum heilræðunum enda fannst honum þau mörg vera „partur af brennivínsrugli“. Hann tiltók þó nokkur dæmi um fógetaráðin: Jón átti aldrei að áreita nokkurn að fyrra bragði, aldrei reiðast þó

illa væri um hann talað, svo lengi sem það væri ekki opinberlega. Ekki átti hann heldur að pranga með áfengi og tóbak en það ráð gat Jón að vísu ekki alltaf haldið – eins og Jón viðurkennir í ævisögu sinni. Fógetinn átti þó önnur og verðmætari heilræði í pyngju sinni og nú vildi hann bæta fyrir mótstöðuna forðum. Hann eggjaði Jón til þess að sigla utan til náms og lofaði sínum stuðningi til að svo mætti verða. Hins vegar ef Jón færi ekki, myndi „erfitt til ganga um lukku“ hans. Utanferð var einnig mjög eftir löngunum Jóns, þótt örlögin höguðu því svo til að hann komst hvergi. Fógetinn lét sig heldur ekki muna um það að spá fyrir pilti og sagði Jóni að vara sig á „slysförum fóta“ sinna, en þegar það var mælt hafði Jón slasað sig tvívegis á fæti.

Löngu seinna hittust þeir Skúli og Jón aftur í Reykjavík. Þá var svo komið fyrir eldklerki að hann hafði lent í þremur fótarslysum í viðbót og haltraði við staf. Skúli spyr hann hvort hann muni ekki ráðleggingarnar frá Stóru-Ökrum og Jón varð í „forundran“ að játa því, en síðan gekk fógetinn á braut. Þessi seinni fundur varð Jóni tilefni til mikilla heilabrota, en hann hafði ekki búist við því að fógetinn myndi svo glöggt eftir nóttinni í stofunni á Ökrum. Skúli skyldi þó aldrei vera skyggn eða forspár? Jóni sjálfum fannst hann að mörgu leyti vera mæðumaður í sínu lífi, sem var m.a. ein aðal ástæðan fyrir því að hann skrifaði ævisögu sína. Á tímum Skaftárelda og síðan Móðuharðinda hafa líklega læðst að honum hugsanir um það hvernig ævi hans og „lukka“ hefði orðið hefði hann fylgt ráðum Skúla, ekki einvörðungu þeim er tóku til fótarmeina heldur einnig hvatningu hans um að sigla utan.

Fáum dögum eftir fund þeirra í Akrastofu flutti Skúli suður, en Jón leitaði oftár ráða og liðsinnis hjá honum og reyndist það ætíð vel utan einu sinni, þegar tilvonandi eiginkona Jóns tókst á við mágkonu Skúla – Þóru ekkju Halldórs biskups – í deilu um Reynistaðarklaustur. Þá var sem á Hólum forðum, engrar vægðar að vænta af hendi Skúla.

Skúli kveður Skagafjörð

Ein skemmtilegasta sagan af Skúla kemur úr forum Bólu-Hjálmars, er skráði nokkrar þjóðsögur og sagnir. Hjálmar segir að það hafi lengi verið í mæli haft í Skagafirði, að stöðuvötn lítul lægju á öræfum á framanverðum Blönduhlíðarfjöllum, en töluverð háslétta er ofan við þau fjöll. Þetta voru hin svokölluðu Ullarvötn sem áttu að liggja í leyndum dal þar uppi. Ennfremur fylgir sögunni að tvö systkini frá Hólum í Hjaltadal hafi gerst brotleg um barneign og flúið upp í þennan dal og „æxlað kyn sitt“ við nefnd vötn. Síðan gengu sögur um að þessi og þessi bóndi í byggð væri í sambandi við fólkíð uppi við Ullarvötnin. Þegar Skúli bjó að Ökrum var það álit allþýðu að bóndinn á Miðsitju, Jón að nafni, væri í tengslum við títtnefnt Ullarvatnafólk. Skúli fylltist þegar forvitni og kallar Jón þennan til sín og krefur hann sagna. Jón er drjúgur en dulur – ef til vill hefur honum þótt upphefð að orðróminum – og neitar ekki með öllu að fara með Skúla

þar upp. Loks, síðsumars, kallar Jón Skúla til sín og kveðst ætla að sýna honum Ullarvötn. Skúli bregst þegar við og kemur á hesti góðum og ríða þeir félagar upp Miðsitjuskarð. Þá kemur á móti þeim svarta þoka, þeir þvælast um í nokkurn tíma þar til þeir koma upp á dalsbrún og segir Jón að þetta séu Ullarvötn og spyr hvort hann vilji hitta fólkið. Skúli segist þá ekki vilja ónáða íbúanna, enda sé það ekki á hans meðfæri að eiga við þá, en nú viti hann að Ullarvötn séu til. Sneru þeir þá aftur. Ef einhver fótur er fyrir þessari sögu er hann líklega sá að Skúli hafi verið narraður á fjöll upp í svarta þoku í leit að útilegumönnum, og síðan ákveðið að taka þátt í leiknum fremur en játa að hann hafi verið hafður að fíflum. En samkvæmt sögu Hjálmars var það Skúli sem var til frásagnar því Jón tók fljótlega sótt og „deyði“ eftir þetta. Jafnvel þó að hér sé um hreina skáldsögu að ræða sýnir þetta vel hvaða augum Skagfirðingar litu Skúla þegar hann dvaldist hjá þeim. Hann kemur fyrir sem skjótráður, einarður, hvatvís en þó réttlátur og tilbúinn að viðurkenna verðleika án tillits til þjóðfélagsstéttar – líkt og kóngarnir í ævintýrasögunum sem gefa dætur sínar karlsyni úr koti fyrir einhverja drýgða dáð. Hann kemur einnig fyrir sem maður sem vilar það ekki fyrir sér að snúa á kerfið til þess að fá réttláta niðurstöðu, sama við hverja var að eiga. Það sem best lýsir Skúla er sú athugasemd er hann ritar við frásögn um langafa sinn og alnafna í Goðdölum. Goðdalaklerkur skipaði öllum að víkja af vegi er hann reið um svo hann þyrfti ekki að hægja á sér. Skúli ritar hins vegar til hliðar í handriti sínu: „Ætli ég hefði hlaupið fyrir þig út í foröðin, faðir sæll?“ Þessir eiginleikar Skúla tryggðu honum háan sess í sagnaheimi alþýðunnar þar sem hann kemur yfirleitt fyrir í jákvæðu ljósi. Það er ekki einleikið hversu mikið af þjóðsögum er til frá 12 ára sýslumennsku hans í Skagafirði.

Skúli var aðeins 25 ára gamall er hann varð sýslumaður Skagfirðinga og ekki er fjarri því að sýslubúum hafi þótt hann vera heldur galgopalegur í háttum fyrsta kastið, eins og sagnasveimur um kunningsskap hans við vín og meyjar gefur til kynna. Vafalaust hefur verið sláttur á karli þá er hann drakk og hann ekki sérlega auðveldur viðureignar undir áhrifum, en Jón Espólín segir svo frá að Skúli hafi aldrei drukkið fyrir en allir dómar voru afstaðnir. Jón Steingrímsson ræðir í ævisögu sinni um „bráðræði og drykkjusvall“ sem Skúli hafði af „lítinn hróður utan lands og innan“ og ekki skal eldklerkur rengdur að þessu. Einnig skýrir Jón Espólín svo frá, að Skúli hafi „blakað“ við sóknarpresti sínum, Sæmundi prófasti Magnússyni á Miklabæ, þegar sýslumaður átti að skrifa og prófastur sat í skriftastól. Vafalaust hefur einhver áfengismóða verið í höfði Skúla við það tækifæri, en Sæmundur fyrirgef sóknarbarni sínu þetta atvik. Mælt var að prófastur væri fátækur og margs þurfandi, en Skúli auðugur og að öllu jöfnu rausnarlegur við sóknarprest sinn. Skúli var skipaður landfógeti í byrjun árs 1750. Vinsældir hans í héraðinu höfðu aukist jafnt og þétt er á leið og menn vöndust honum jafnframt því sem hann varð sjálfur ráðsetari.

Sjálfur segir hann í ævisögubroti sínu um sýslumennsku sína: „Í Skagafirði féll honum allt vel, gekk vel til, svo hann vogar deyjandi að segja, að allir menn hér unna honum hugástum.“ Það er þálaust að Skúli stóð sig vel í embætti sínu í Skagafirði. Dönsku stjórninni líkaði hversu snöfurmannalega hann tók á launverslun og duggustrandi og einnig hafði góð frammistaða hans sem ráðsmaður Hólastaðar vakið athygli ytra. Ljóst er að embættisfærsla Skúla í heild var mjög til fyrirmyndar; málskjöl og tillögur unnar af vandvirkni og góðri hugsun og það hefur líklega ráðið miklu um það að Danir ákváðu að veita honum stöðuhækkun. Ekki er fjarri því að Skúli hafi saknað Skagafjarðar er tímar liðu og baráttan harðnaði syðra og vonbrigði og erfiðleikar tóku að sækja á hann. Hann hefur þá líklega minnst þeirra tíma er hann sat sem óskoraður kóngur í héraði, reið út með Mera-Eiríki á skagfirskum gæðingum og hafði síðasta orðið um flesta hluti. Jón eldklerkur fullyrðir, að þegar Skúli reið frá Skagafirði á leið suður til nýrra metorða, hafi honum orðið þessi orð í munn: „Fari nú Skagafjörður ætíð vel.“

Höfundur var alinn upp á Hólum í Hjaltadal

Heimildaskrá:

Annálar 1400-1800 I. Reykjavík 1922-27.

Annálar 1400-1800 IV. Reykjavík 1940-48.

Ásgeir Jónsson: Siglt gegn vindi. *Fjármálatíðindi*, 2. hefti, 1994.

Ásgeir Jónsson: Skúli fógeti, var hann endurlífgarí Íslands? *Vísbending*, júlíablað 1998.

Eggert Ólafsson og Bjarni Pálsson: *Ferðabók I-II*. Reykjavík 1981.

Gísli Gunnarsson: *Upp er boðið Ísaland*. Reykjavík 1987.

Gísli Jónsson: Þáttur af herra Halldóri biskupi og frú Þóru. *Skagfirðingabók* 26. Reykjavík 1999.

Gunnar M. Magnúss: *Jón Skálholtsrektor*. Reykjavík 1959.

Hjálmar Jónsson frá Bólu: Sagnaþættir. *Ritsafn V*, Reykjavík 1949.

Hrefna Róbertsdóttir: Áætlun um allsherjar viðreisn Íslands 1751-1752. *Landnám Ingólfs*, fimmta bindi, Reykjavík 1996.

Jón Espólín og Einar Bjarnason: *Saga frá skagfirðingum 1685-1847*. Fyrsta bindi. Reykjavík 1976.

Jón Helgason: *Kristnisaga Íslands II*. Reykjavík 1927.

Jón Jónsson Aðils: *Einokunarverslun Dana á Íslandi 1602-1787*. Reykjavík 1971.

Jón Jónsson Aðils: *Skúli Magnússon, landfógeti*. Reykjavík 1911.

Jón Steingrímsson: *Ævisaga* (2. útg.). Reykjavík. 1945.

Lýður Björnsson: Ágrip af sögu innréttnganna. *Reykjavík í 1100 ár*. Reykjavík 1974.

Lýður Björnsson: *Skúli fógeti*. Reykjavík 1968.

Páll Eggert Ólason: *Íslenskar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940 II*. Reykjavík 1948.

Páll Eggert Ólason: *Saga Íslendinga IV*. Reykjavík 1944.

Skúli Gíslason: *Sagnakver Skúla Gíslasonar*. Reykjavík 1947.

Skúli Magnússon: *Ævisögubrot. Sagnaþættir fjallkonunnar*. Reykjavík 1953.

Stefán Jónsson frá Höskuldsstöðum: *Djúpdælasaga*. Reykjavík 1984.